

HƏYAT KEYFİYYƏTİNİN STİMLYATORLARI KİMİ TRANSFORMATİV ŞƏHƏR LAYİHƏLƏRİ

Samirə Yusif qızı Əkbərova

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Azərbaycan Texnologiya Universitetinin dissertantı

samira.mustafayeva@mdu.edu.az

<https://doi.org/10.30546/SJSD.2025.5.1.031>

Xülasə: Şəhərlər meqatrendlərin kristallaşma nöqtəsidir və bizim yaşayış vərdişlərimizi və ehtiyaclarımızı ifadə edir. Ən son tendensiyalar və populyar sözlər ağıllı, şaquli sıxlaşma, birgə yaşayış, müalicəvi memarlıq, 15 dəqiqəlik məsafədə olan şəhər və qəsəbə istehsalıdır. Bu nümunələr yaşayış və mobillik, əyləncə və iş tərzimiz daxil olmaqla şəhər həyatının transformasiyasını göstərir və tətikləyir [18]. Bundan əlavə, şəhər planlaşdırıcıları zəruri davamlılıq transformasiyasını başladır və təşviq edirlər [22]. Yerli icma ilə birlikdə onlar sakinlərin dəyişən ehtiyaclarına və dayanıqlılığa olan ehtiyaca cavab verən layihələr hazırlayırlar – istər davamlı mənzillər, canlı məhəllələr, müştərək məkanlar və ya (yeni) şəhər ərazilərinin və nəqliyyat zonalarının yenidən qurulması və tikintisi.

Regionalizm şəhər təsərrüfatı və birgə yaşayış, şəhər cəmiyyətini yenidən müəyyənləşdirmək və yeni yaşayış tərzlərinə cavab vermək kimi tendensiyalarda təmsil olunur. Bu transformasiyada davamlılıq necə tanınır?

Şəhər kimi sıx məskunlaşan sistemdə fərqli maraqlarla mübarizə aparmaq təbiidir. Bununla belə, xüsusi tələbləri və ya istifadə hallarını balanslaşdırmaq cəhdləri qarışıq uğur qazanmışdır. Maraqların vəhdəti və cəlbədiciləri ərazinin ifadəsi turizmdir ki, bu da öz orijinal anlayışında əcnəbiləri şəhərə cəlb edir. Destinasiya marketinqi turistləri konkret yerli kontekstə integrasiya etmək məqsədi daşısa da, bu, çox vaxt sakinləri qarşılıqlı maraqlar çərçivəsində turizmin inkişafını dəstəkləməyə və ya ən azı dinc yanaşı yaşayışı təşviq etməyə inandırان marketinq şüarı olaraq qalır [11].

Açar sözlər: davamlı şəhər planlaşdırılması, ToC nəzəriyyəsi, transformativ şəhər

1. Davamlı şəhərsəlmada dəyişiklik nəzəriyyəsi

Şəhər məkanlarının transformasiyası şəhərin müxtəlif səviyyələrində müxtəlif dəyişikliklərə səbəb olan mürəkkəb bir prosesdir. Ədəbiyyatda müxtəlif nəzəriyyələr və yanaşmalar aktual görünür: məsələn, davamlı şəhər inkişafı, dəyişiklik nəzəriyyələri, davamlı dəyişiklik, sistemli dəyişiklik, şəhər nəzəriyyəsi, sosial inkişaf və s. Bu töhfə “[...] dəyişikliyi və onun necə baş verdiyini araşdırmaq üçün davamlı düşünmə prosesi” olan dəyişiklik nəzəriyyəsinə (Theory of change - ToC) diqqət yetirir [17]. ToC tez-tez proqramların və təşəbbüslərin planlaşdırılması üçün vahid məntiq modeli hazırlamaq üçün istifadə olunur. O, həm də nəzəri çərçivə kimi uyğundur, çünki o, davamlı və inklüziv inkişafı təşviq etmək, həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq və bərabərsizlikləri azaltmaq üçün strateji planlaşdırma və davamlı şəhər inkişafı da daxil olmaqla bir çox fənlərdə tətbiq edilən transformasiya prosesində zəruri addımları vurğulayır [8].

ToC 1990-cı illərin ortalarında sosial dəyişiklik nəzəriyyəsi və qiymətləndirmə nəzəriyyəsi yaranmışdır. Məqsəd ilk növbədə siyasi və sosial proqramların və təşəbbüslərin təhlili və qiymətləndirilməsinin yeni yollarını təmin etmək idi [19]. Qiymətləndirmə nəzəriyyəsi baxımından ToC tez-tez sosial və icma təşəbbüslərinin və proqramlarının qiymətləndirilməsi üçün bir model kimi istifadə olunur. ToC-nin müxtəlif tərifləri var. Onların hamısı nəzəriyyənin tətbiq olunduğu sahədən asılıdır. Bununla belə, bütün təriflərin ortaq bir cəhəti var: onlar ToC-ni konkret hərəkətlərin nə üçün və necə müəyyən dəyişikliklərə səbəb ola biləcəyini təhlil etmək üçün bir nəzəriyyə kimi təsvir edirlər [8]. Əksər nəzəri çərçivələr qiymətləndirmə nəzəriyyəsinə və Huey Chen, Peter

Rossi, Michael Quinn Patton və Carol Weiss kimi müəlliflərə aid edilə bilər. Bunlardan başqa Stein və Walters (2012, s. 4) bildirdilər ki, baxışların və şəhərlərin müxtəlifliyinə baxmayaraq, "ToC ən çox hərəkətlər və nəticələr arasındakı əlaqə baxımından müəyyən edilir, bu əlaqənin ifadəsi ToC prosesinin əsas komponentidir."

Connell və Kubisch (1998) və Connell və Klemə (2000) görə, ToC yeddi əsas elementlə xarakterizə olunur:

1. Nəticələr silsiləsi: Təşəbbüslərin yolu strategiyalar və onların nəticələri ilə xarakterizə olunur. Nəticələr erkən, orta və uzunmüddətli ola bilər. Lakin strategiyada bu nəticələrin əldə edilməsi nəzərə alınmalıdır.

2. Geriyə doğru planlaşdırma: Bu, uzunmüddətli məqsədlər və nəticələrdən başlayaraq, həmin uzunmüddətli hədəflərə çatmaq üçün ilkin şərt kimi ilkin və aralıq nəticələrin nəzərə alınması "geriyə doğru hərəkət" adlanır.

3. Keyfiyyət standartları: Bu yanaşma keyfiyyətə əsaslanıb və ToC-nin nə qədər inandırıcı, mümkün, yoxlanıla bilən və mənalı olduğunu nəzərə alır.

4. Dəyişiklik bir proses kimi: Nəzəriyyə nə qədər dəyişikliyin – hansı maraqlı tərəflər üçün, hansı şəraitdə və nə vaxt gözlənildiyini nəzərə alır.

5. Resursların Planlaşdırılması: Müxtəlif nəticələr və onlara nail olmaq üçün strategiyalar haqqında düşünərkən mövcud və potensial resurslar həmişə nəzərə alınmalıdır.

6. Maraqlı Tərəflərin İdarə Edilməsi: Müxtəlif və çoxsaylı maraqlı tərəflərə müraciət etmək olar.

7. Qiymətləndirmə və Uyğunlaşma: Təşəbbüsün həyata keçirilməsi zamanı sınaqdan keçirildiyi və qiymətləndirildiyi üçün onun yolu da dəyişə bilər.

ToC getdikcə müxtəlif sahələrə, o cümlədən şəhər transformasiyası və şəhər dəyişikliyinə planlaşdırılmasına maraq cəlb edir [15,17]. Şəhər transformasiyası yerli ehtiyacların, şəhər funksiyalarının və ya daha çox davamlılıq və sabitliyin təmin edilməsi baxımından şəhər (alt) sistemlərdə köklü dəyişiklikdir [7]. Köklü dəyişiklik təkcə şəhərlərə (alt sistemlərə) aid deyil; o, həmçinin təcrübələrdə dəyişiklikləri (məsələn, hərəkətilik davranışı), mədəniyyət və dəyərlərdəki dəyişiklikləri və dominant strukturlardakı dəyişiklikləri (məsələn, infrastruktur) nəzərdə tutur [5]. Beləliklə, şəhər məkanları bir çox şəhər problemlərinin mürəkkəb və bir-biri ilə əlaqəli təbiətini dərk edərək və sistem dəyişikliyinə ehtiyacı dərk edərək ToC yanaşmasından faydalana bilər. ToC-dən istifadə etməklə problemlərin necə yarandığını başa düşmək və əsas maraqlı tərəfləri, resursları və arzu olunan dəyişikliklərə nail olmaq üçün lazım olan tədbirləri müəyyən etmək olar [16].

Şəhər məkanlarının transformasiyası proseslərinə müasir istiqamətlər və yanaşmalar tez-tez bütün sakinlər üçün yaxşılaşdırılmış həyat keyfiyyəti yaratmağı hədəfləyir və inteqrasiya olunmuş və davamlı şəhər inkişafına istinad edir [14], digər şeylərlə yanaşı, sakinlərin ehtiyac və istəklərinin transformasiya layihələrinin diqqət mərkəzində olduğu resursdan səmərəli, aşağı emissiyalı və iqlimə uyğun davamlı şəhərlər yaratmaqla əldə edilə bilər [10].

ToC nəzəriyyəsini nəzərə alan şəhər çevrilməsinə nail olmaq üçün strategiyalara aşağıdakılar daxil ola bilər:

1. Şəhər məkanlarının sıxlaşması. Bu, qəhvəyi sahə sahələrinin təkrar istifadəsi, bina hündürlüklərinin artırılması və məhəllələrin əsaslı şəkildə dəyişdirilməsi ilə əlaqədardır. İnnovativ məhəllə inkişafı konsepsiyaları bütün şəhər ərazilərini yaşana bilən mühitə çevirməyi hədəfləyir. Şaquli sıxlaşdırma, bir tərəfdən, yerə qənaət edir, digər tərəfdən, mövcud infraqururtdan daha yaxşı istifadə etməyə imkan verdiyi üçün davamlılığı təşviq edir [13].

2. Şəhər məkanlarını daha səmərəli və davamlı etməyə kömək edə biləcək innovasiya, texnologiya və rəqəmsallaşma. Bu baxımdan ağıllı şəhərlər konsepsiyalarına daha çox diqqət yetirilir. Məsələn, ağıllı nəqliyyat sistemləri emissiyaları azaltmaqla yanaşı, nəqliyyat sıxlığını azaltmağa kömək edə bilər [12].

3. Mədəni müxtəliflik və şəhər məkanlarının transformasiyasında xüsusi olan canlı, əhatəli və açıq məhəllələrin yaradılması [21]. Yaradıcı şəhərsalma konsepsiyaları şəhər inkişafı üçün hərəkətverici qüvvə kimi yaradıcı sənayelərə əsaslanır. Məsələn, mədəni tədbirlər, incəsənət instalyasi-

yaları və yaradıcı bizneslər şəhərin imicini, cəlbediciliyini və rəqabət qabiliyyətini yaxşılaşdırmağa kömək edə bilər [20].

4. Bütün müvafiq maraqlı tərəflərin fikir və ehtiyaclarının nəzərə alınmasını təmin etmək üçün iştirakçı üsullar [25]. Şəhər məkanlarında iştirak bütün sakinləri transformasiya prosesinə cəlb etmək, onların ehtiyac və ideyalarını nəzərə almaq deməkdir. Bu, müxtəlif maraqlı tərəflərin geniş iştirakını, eləcə də bütün iştirakçılar arasında şəffaf və açıq ünsiyyəti nəzərdə tutur [9].

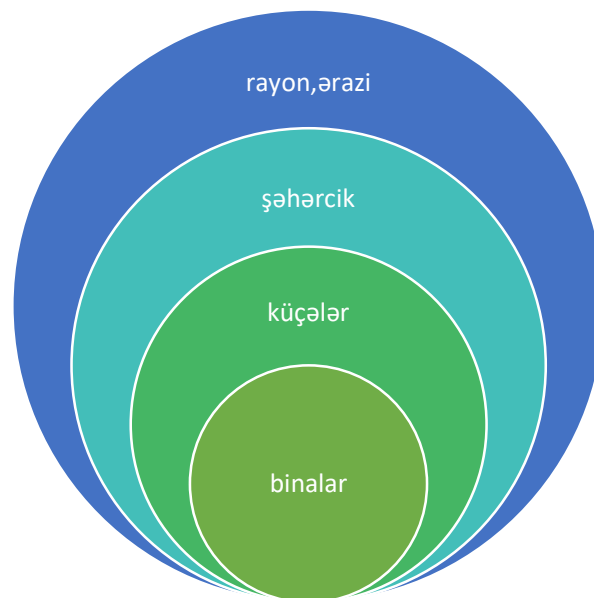
Əlavə strategiyalara yığcam şəhər, şəhər regenerasiyası, funksional qarışıq, torpaq əldə edilməməsi, yaşıl şəhər və yüksək sıxlıq daxildir [3]. Beləliklə, şəhər məkanlarının transformasiyası bir çox maraqlı tərəfləri, o cümlədən dövlət qurumları, yerli icmalar, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları və özəl sektorun iştirakçılarını cəlb edə bilər və uzun müddət ərzində çoxsaylı siyasət və müdaxilələrin integrasiyasını tələb edə bilər. Ümumilikdə, ToC bu iştirakçılara məna verməyə və bütün transformasiya prosesindən xəbərdar olmağa kömək edir [4].

2. Transformativ şəhər layihələrinin təsnifatı (Avropa şəhərləri misalında)

Şəhərlər iqtisadi fəaliyyət və sosial cəlbedicilik mərkəzləridir [23]. Bununla belə, daha geniş ictimai tendensiyalar və sosial və ekoloji davamlılıq haqqında məlumatlılığın artması səbəbindən onlar dəyişmək üçün artan təzyiq altındadırlar [18]. Xüsusilə Avropa şəhərləri çox vaxt əsrlər boyu inkişaf etmiş və tarixi dövrlərə şahidlik edən strukturlardır. Buna görə də şəhər planlaşdırıcıları əsaslı yeni planlaşdırma prosesləri vasitəsilə davamlı dəyişiklik təzyiqinin öhdəsindən gələ bilmirlər. Əksinə, transformasiya seçilmiş və ya xüsusi şəhər mikro məkanlarında baş verir və nəticədə bu layihələr şəhər strukturlarının uzunmüddətli və hərtərəfli transformasiyası üçün pilot rol oynayır.

2.1. Müxtəlif şəhərlərin nümunəsində metodoloji araşdırmalar

Burada biz nümunəvi tədqiqat metodumuzu təqdim edir və şəhər layihələrinin taksonomiyasını işləyib hazırlayırıq. Buna görə də, araşdırmamız konkret nümunələrə əsaslanır. Çoxsaylı nümunələrin istifadəsi hadisələrin zəngin və dərinlən başa düşülməsini təmin edir, layihənin xüsusiyyətlərinin hərtərəfli təhlilinə və təsnifatına imkan verir. Müxtəlif nümunələri müqayisə edərkən transformativ şəhər layihələri arasında oxşarlıqları və fərqləri müəyyən etmək vacibdir. Bu müqayisəli təhlil uğurlu nəticələrə töhfə verən amillər, eləcə də müxtəlif kontekstlərdə üzləşdiyi çətinliklər və məhdudiyyətlər haqqında dəyərli məlumat verə bilər [24].

Şək. 1.1

İlk addım olaraq, stolüstü tədqiqatlar dünyanın hər tərəfinə səpələnmiş 40-a yaxın layihənin toplanmasına səbəb oldu. Şək. 1.1-də göstərildiyi kimi, şəhər layihələri bir sıra mövzuları əhatə edir: Transformasiya layihələri vasitəsilə müasir mobillik konsepsiyaları (məsələn, Barselonada “Superbloklar”, Vyanada “Supergrätzl”) müəyyən ərazilərdə nəqliyyatın hərəkətini azaltmaq velosipedçilər və piyadalar üçün yer boşaltmaq məqsədi daşıyır. İnnovativ şəhər layihələri həm də qismən keçmiş infrastrukturun cəlbedici ictimai məkanlara çevrilməsinin nəticəsidir (məsələn, Nyu-Yorkdakı High Line; Seuldakı Cheonggye Stream) və layihələr çox vaxt keçmiş sənaye sahələrində (məsələn, Amsterdamdakı De Ceugel; Berlində Tegel Hava Limanı) davamlı və innovativ şəhər əraziləri yaratmaq üçün yaradılır [6].

Nəzərdən keçirilən layihələrin bir çoxu infrastrukturun və məkanın uzunmüddətli transformasiyasını nəzərdə tutur. Bununla belə, onlar həm də adətən real laboratoriya layihələrində görüldüyü kimi innovativ iştirakçı metodlar və dəyişikliyin məqsədyönlü monitorinqi daxil olmaqla yüksək dərəcədə eksperimental dizayn nümayiş etdirirlər.

Nümunəni daha da daraltmaq üçün şəhər layihələrinin cavab verməli olduğu meyarlara qərar verdik. Bu seçimin ümumi məqsədi müxtəlif transformativ şəhər layihələrini təmsil etməkdir. Bu müxtəliflik müxtəlif layihələrə xas olan mürəkkəblikləri və varyasyonları ələ keçirməyə kömək edir. Bundan əlavə, qərər və ümumiləşdirmənin qarşısını almaq üçün müxtəlif coğrafi yerlər, miqyaslar və layihələrin növləri daxil edilməlidir.

Əksər Avropa ölkələrində transformativ şəhər layihələrinin keysi aşağıdakı kimidir:

1. Şəhər ölçüsü: 250.000-dən çox əhalisi olan şəhərlər.
2. Transformasiya/yenidən konfigurasiya: gələcək çağırışlara cavab vermək üçün mövcud şəhər məkanlarını müəyyən dərəcədə innovasiya ilə transformasiya etmək niyyəti. Təmir layihələri daxil deyil.

3. Yaşayış keyfiyyətinə təsir: görünən fərq yaratmaq və yerli əhali (və ziyarətçilər) üçün cəlbediciliyi artırmaq.

4. İntegrasiya edilmiş şəhər inkişafı: yaşayış, yeni iş yerləri, yaşıl sahələr, infrastruktur və mobillik kimi şəhər inkişafının ən azı iki aspektini nəzərə alan layihələr.

5. İctimai əlçatanlıq: yüksək istirahət və istirahət funksiyası ilə ictimai və əlçatan məkanı təmin edən yenidən konfigurasiya edilmiş məkanlar.

Lakin bizim ölkə üçün fikrimcə bir az fərqli keys və yanaşma tətbiq olunmalıdır:

1. Şəhər əhalisi: 250 min nəfərdən artıq olmasın
2. Transformasiya/yenidən konfigurasiya: Bakı, Sumqayıt, Xırdalan və Gəncə şəhərlərində sıxlığın aradan qaldırılması üçün inzibati və təhsil yönümlü obyektlərin şəhər kənarına yönəldirilməsi. digər rayon mərkəzlərinin inkişafı üçün hər iqtisadi rayonun özünəməxsus iş yerlərinin və turizm məkanlarının yaradılması

3. Yaşayış keyfiyyətinə təsir: görünən fərqi yaratmaq və yerli əhali (və ziyarətçilər) üçün cəlbediciliyi artırmaq.

4. İntegrasiya edilmiş şəhər inkişafı: yaşayış, yeni iş yerləri, yaşıl sahələr, infrastruktur və mobillik kimi şəhər inkişafının ən azı iki aspektini nəzərə alan layihələr.

5. İctimai əlçatanlıq: yüksək istirahət və istirahət funksiyası ilə ictimai və əlçatan məkanı təmin edən yenidən konfigurasiya edilmiş məkanlar.

Barselona Superblokları

Barselona şəhər sıxlığının səs-küy, havanın çirklənməsi və mübadilə və görüş üçün yer çatışmazlığı kimi mənfi təsirlərini qiymətləndirib. Superbloklar bu təsirləri azaldan və onları tərsinə çevirən şəhərsalma planına yaxınlaşır. Bu məqsədlə 2016-cı ildən etibarən ictimai yerləri genişləndirmək və yaşıllaşdırmaq, nəqliyyatın sürətini azaltmaq və ya yerli mağazaları daha cəlbedici etmək yolu ilə bir neçə sahə dəyişdirilib [2]. Superblocks-un əsas məqsədi mərkəzləşdirilməmiş müdaxilələr vasitəsilə istidən əziyyət çəkən şəhəri iqlim dəyişikliyinə daha davamlı etməkdir. Mərkəzi planlaşdırma vasitəsi şəhərin geniş ərazilərini qadağan etməklə fərdi motorlu nəqliyyat vasitələrinin istifadəsindən yayınmaqdır (bax: şək. 1.2).

Şək. 1.2

(<https://www.barcelona.de/en/barcelona-superblocks.html>)

Barselona Superblocks təşəbbüsü çox diqqət çəkdi [1] və Architectural Walks kimi turizm təklifləri artıq mövcuddur. Onlar Barselonanın ərazilərində sosial cəhətdən daha davamlı turizmi təşviq edərək, onu şəhər daxilində daha bərabər paylayırlar. Siyasi baxımdan, avtomobil qadağaları kimi mübahisəli müzakirə mövzularını təbliğ etməklə genişmiqyaslı qərarlar qəbul edilmişdir. Bunu balanslaşdırmaq üçün təşəbbüs avtomobillərin gündəlik həyatda istifadəsini daha az zəruri edən mərkəzləşdirilməmiş yerli istehsal və pərakəndə satış zonalarını, eləcə də geniş velosiped yolları şəbəkəsi də daxil olmaqla davamlı nəqliyyat variantlarını təşviq edir. Barselonada bir neçə Superblokların və əlaqəli layihələrin birləşdirilməsi indi bütün şəhər məkanını əhatə edən transformasiya edilmiş küçə və meydanlar şəbəkəsinin yaradılması ilə nəticələndi, əhali üçün ümumi təcrübəni və piyadalar və velosipedçilər üçün hərəkətililiyi yaxşılaşdırdı. Bu model Avropanın ən erkən və ən böyük transformasiya layihələrindən biridir və şəhərin həyat keyfiyyətinə nəzə-rəçarpacaq dərəcədə müsbət təsir göstərmişdir. İnkişaf prosesləri ilə əlaqədar olaraq şəhər blokların-dan istifadədə əhalinin və şəhər qonaqlarının davranışının dəyişəcəyi gözlənilir. Şəhərsalma yanaş-ması şəhər mərkəzində gündəlik həyatın cəlbədiciliyini şüurlu şəkildə artırmaq üçün zamanın ruhuna cavab verir. Prinsipcə, bir çox başqa şəhərlərə köçürülə bilər və artıq imitasiyaları var, məsələn, Vyana [2].

Respublikamızda mövcud bütün iqtisadi rayonların bərabər inkişafına nail olmaq niyyətimiz varsa, gələcəkdə yuxarıda göstərilən Şək. 1.1 sxeminə uyğun olaraq həm böyük inkişaf etmiş şəhərlərimizi, həm də diqqətdən kənar qalıb inkişaf etməyən rayon mərkəzlərini şək. 1.2 dəki kimi tarazlıq halına gətirə bilərik. Belə ki, həm sıxlığın azaldılması, həm də əksinə seyrəkliyin azaldılmasında ideal layihə hesab etmək olar.

Tədqiq olunan müxtəlif şəhər çevrilmə layihələrinin transformasiya potensialları və aralıq nəticələri onların qalma keyfiyyəti fonunda təhlil edilir. Bu yolla perspektiv dəyişikliyi qəbul edilir və layihələrin əhaliyə uzunmüddətli təsiri nəzərə alınır. Müxtəlif başlanğıc nöqtələri və hallardan uğurlu şəhər çevrilmə layihələrinin sosial olaraq qəbul edilən nəticələri kimi görülmə bilən keyfiyyət amillərinin triadası ortaya çıxır:

1. **Encounter-Qarşılaşma:** Layihələr müxtəlif yollarla məhəllələr daxilində sakinlər və qonaqlar arasında görüşləri asanlaşdırmaq və təşviq etmək məqsədi daşıyır. İctimai məkana giriş cəlbədicidir. Əksər hallarda bu, xüsusi görüş yerlərinin yaradılması və ya mövcud sahələrin çevrilməsi və ya struktur dəyişiklikləri yolu ilə yeni açıq sahələrin inkişafı ilə əldə edilir. Bununla

belə, bəzi layihələrdə qarşılaşma sosial-demoqrafik mənada da başa düşülə bilər, məsələn, Barselonada yerli pərakəndə satışın təşviqi yolu ilə. Yerli əraziyə tezliyi və təklifləri təmin edəcək yeni başlayanlar və ya mədəniyyət işçilərini yerləşdirməklə əlavə töhfə verilməlidir. Məqsəd əhalinin bütün təbəqələrinin əsas iştirakına nail olmaq olduğundan, məcburi istehlakı olmayan istirahət zonaları da mühüm rol oynayır. Encounter həmçinin şəhər ekologiyasını (xüsusilə havanın keyfiyyətini) və ictimai təhlükəsizliyi yaxşılaşdıran layihələri təşviq edir.

2. **Atmosfer:** Şəhər çevrilmə məkanlarının başqa bir keyfiyyəti onların başlanğıc və inkişafını müşayiət edən atmosferdir. Əhali və qonaqlar tərəfindən yaradılmış görüş yerlərinin adekvat mənimsənilməsi ilə xarakterizə olunur. Müvafiq fərdi layihələrdə planlaşdırılan niyyət az və ya çox aydın ola bilər. Bəzi layihələrin festivallar və tədbirlər üçün ayrılmış yerlər vasitəsilə nisbətən aydın məqsədləri olsa da, digər sahələr qəsdən elə qurulmuşdur ki, mənimsəmə nəticələrinə açıq olan aşağıdan yuxarı prosesdə baş versin. Sonuncu sosial innovasiya və müxtəlif maraqlı tərəflərin spesifik ehtiyaclarının nəzərə alınması potensialını ehtiva edir ki, bu da, adətən, planlaşdırma prosesində istisna edilə bilməz.

3. **Məqsəd:** Qalmağın dolayı keyfiyyəti, daha çox sosial birlik kimi görüş imkanlarının və atmosferin müsbət təsirini ehtiva edən məqsədin təmin edilməsində görünə bilər. Məqsəd təhlil edilən layihələrin həm daxili, həm də xarici ünsiyyətində ifadə olunur. Kommunikasiyadan başqa, şəhər çevrilmə layihələri çox vaxt icma və sosial inkişafa töhfə vermək üçün normativ tələblərə tabedir. Görüşləri və mübadilələri təşviq etmək, sadəcə olaraq, daha dərin mənə əlavə edərək, tədbir təcrübəsində əyləncə və istirahəti təmin etməkdən kənara çıxır. Nəhayət, şəhər məkanında qarşılaşmalar həm də özünün və başqalarının vəziyyəti üçün güzgüdür. Beləliklə, onlar – şüurlu və ya şüursuz – həmişə həm də alt qrupların parçalanmasının qarşısını almağa yönəlmiş ictimai-siyasi məsələlərin dərk edilməsi və danışıqlar prosesidir. Sıxlaşmış şəhər məkanları həm də həmişə yaradıcılıq və innovasiya məkanlarıdır, beləliklə, onlar davamlı sosial qarşılıqlı əlaqə və eksperimentlərin keçirilməli olduğu innovativ yerlər kimi görünə bilər.

Məsələn, məqsəd və qarşılaşma müəyyən bir əlaqə səviyyəsi ilə əlaqələndirilə bilər. Qarşılaşma və atmosfer isə xüsusi xidmət tələb edir. Bu mənada xidmətlər həmişə istehlak yönümlü deyil, sakinlərin və qonaqların rifahı ilə əlaqədardır. Nəhayət, atmosferin və məqsədin əsas tələblərinə cavab vermək üçün infrastruktur lazımdır. Xarici çərçivə bunun praktikada necə tətbiq oluna biləcəyinə dair seçilmiş nümunələri təsvir edir.

3. Nəticə və təkliflər

Töhfə göstərdi ki, təhlil edilən şəhər layihələrinin transformativ gücü düzgün yoldadır, cəmiyyətə davamlı təsirə nail olmaq üçün uzunmüddətli perspektiv nəzərə alınmaqla dəyişikliyə nail olur. Bu kontekstdə ToC nəzəri istinad çərçivəsi kimi xüsusilə uyğundur. Məsələn, səbəb-nəticə əlaqələri daha yaxşı başa düşülə bilər, lakin çeviklik və uyğunlaşma da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Layihələr dəyişə bilər, ona görə də dəyişən şərtlər və çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün daimi qiymətləndirmə və uyğunlaşma lazımdır. Bununla belə, problemlərə tənqidi baxış həmişə zəruridir. ToC-nin yeddi əsas elementinə əsaslanaraq, bu töhfə kontekstində aşağıdakı kritik məqamları vurğulamaq olar:

1. **Nəticələr zənciri:** Transformativ layihələrin məqsədləri bəzən həddindən artıq iddialı ola bilər. Bununla belə, hətta futuristik layihələri və onların yerli transformasiya üçün xüsusi dəyərini əsaslandırmaq və izah etmək vacibdir. Bunun üçün ünsiyyətdə yüksək həssaslıq və açıqlıq tələb olunur.

2. **Geri planlaşdırma:** Transformasiya layihələrini planlaşdırmaq üçün uzunmüddətli hədəflər və nəticələrlə başlamaq lazımdır. Təhlil edilən layihələrdən bəziləri müvafiq addımları inandırıcı şəkildə izah edir və çatdırır. Bununla belə, şəhər transformasiyası bir çox layihələrin və qarşılıqlı asılılığın inteqrasiyasını tələb edir: bütövlükdə şəhər gələcəkdə necə görünməlidir?

3. **Keyfiyyət Standartları:** Dəyişikliklər mənalı və mümkün olmalıdır. Bəzi şəhər meqalayı-hələrinin miqyası idarə olunması çətin olur, kiçik layihələr isə bir çox aktorlar arasında əhəmiyyətli təsir göstərə bilər. Layihələrin həcmi müəyyən edilərkən siyasi çərçivə və tələb olunan tələb nəzərə alınmalıdır.

4. *Dəyişiklik bir proses kimi*: Layihə menecerləri dəyişikliyin konkret maraqlı tərəflər üçün necə baş verəcəyini qiymətləndirməlidir. Təqdim olunan layihələrin əksəriyyəti müəyyən səviyyədə iştirakla bağlıdır. Bununla belə, maraqlı tərəflər üçün nəyin məntiqli olduğunu müəyyən etmək və dəyişikliklərə uyğunlaşmaq üçün kifayət qədər vaxt vermək üçün bu tapşırıq açıq və dürüst şəkildə aparılmalıdır. Turizm məkanları kimi şəhərlərə gəldikdə, ziyarətçilər üçün cəlbəedici olaraq daha sakit, daha integrasiya olunmuş təcrübələri qiymətləndirən attraksionlar haqqında daha geniş anlayış olmalıdır. Beləliklə, bu layihələr nəinki şəhərin inkişafını dəyişdirə bilər, həm də səyahət motivlərinin daha geniş portfelinə malik "turizm" təkliflərinin yeni dövrü üçün qabaqcıl layihələrə çevrilə bilər.

5. *Resursların Planlaşdırılması*: Resursların planlaşdırılmasının düzgünlüyü çox vaxt qeyri-qənaətbəxşdir. Şəhərlərdə davamlılığın transformasiyası fonunda, ekoloji aspektlərə aydın şəkildə diqqət yaşıl sahələr və suvarma sistemlərinin yaradılması vasitəsilə torpağın sıxlaşdırılmasının yaxşılaşdırılmasına kömək edir. Bir çox nümunə şəhərlərdə şaquli sıxılmanın üstünlüklərini göstərir.

6. *Maraqlı tərəflərin idarə edilməsi*: Buna görə də, şəhərsalma layihələri şəhər çevrilməsinin kompleks məqsədlərinə nail olmaq üçün memarları, inşaatçıları, siyasətçiləri, sakinləri, mobillik üzrə ekspertləri, ziyarətçiləri və hətta rəssamları və bağbanları cəlb etməlidir.

7. *Qiymətləndirmə və Uyğunlaşma*: İstər uzunmüddətli meqalayihələr, istərsə də kiçik miqyaslı impulsar olsun, şəhərlərdə layihələrin monitorinqi kifayət deyil və uzun müddət ərzində davamlılıq ölçülərini əhatə etməlidir. Bu cür layihələr real laboratoriya layihələrində istifadə olunan qiymətləndirmə metodlarından və əldə edilən təcrübədən öyrənə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. ADFC. (2020). Innovative Radverkehrsösungen auf Deutschland übertragen. InnoRAD-Factsheet 4/6 [Transferring innovative cycling solutions to Germany. Inno RADfactsheet4/6]. www.adfc.de/fileadmin/user_upload/Expertenbereich/Politik_und_Verwaltung/Download/adfc_innoRAD_superblocks_web.pdf
2. Barcelona.de Tourist Info & Distribution. (n.d.). Barcelona wird super dank Superblocks! Weniger Verkehr, mehr Grün, mehr Lebensqualität durch das neue Stadtentwicklung sprojekt [Barcelona will be super thanks to Superblocks! Less traffic, more green, more quality of life thanks to the new urban development project]. www.barcelona.de/de/barcelona-superblocks.html
3. Cortinovis, C., Haase, D., Zanon, B., & Geneletti, D. (2019). Is urban spatial development on the right track? Comparing strategies and trends in the European Union. *Landscape and Urban Planning*, 181, 22–37.
4. Deutsch, L., Belcher, B., Claus, R., & Hoffmann, S. (2021). Leading inter- and trans disciplinary research: Lessons from applying theories of change to a strategic research program. *Environmental Science & Policy*, 120, 29–41. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2021.02.009>
5. Ernst, L., de Graaf-Van Dinther, R. E., Peek, G. J., & Loorbach, D. A. (2016). Sustain able urban transformation and sustainability transitions; conceptual framework and case study. *Journal of Cleaner Production*, 112, 2988–2999. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.10.136>
6. Ersoy, A., & van Bueren, E. (2020). Challenges of urban living labs towards the future of local innovation. *Urban Planning*, 5(4), 89–100. <https://doi.org/10.17645/up.v5i4.3226>
7. Hölscher, K., & Frantzeskaki, N. (2021). Perspectives on urban transformation research: Transformations in, of, and by cities. *Urban Transformations*, 3(1). <https://doi.org/10.1186/s42854-021-00019-z>.
8. Ibrahim, M., El-Zaart, A., & Adams, C. (2017). Theory of Change for the transformation towards smart sustainable cities. In 2017 Sensors Networks Smart and Emerging Tech nologies (SENSET). IEEE. <https://doi.org/10.1109/SENSET.2017.8125067>
9. Jupp, E. (2008). The feeling of participation: Everyday spaces and urban change. *Geoforum*, 39(1), 331–343. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2007.07.007>

10. Kabisch, S., Koch, F., Gaweł, E., Haase, A., Knapp, S., Krellenberg, K., Nivala, J., & Zehndorfer, A. (Eds.). (2017). *Future city: Vol. 10. Urban transformations: Sustainable urban development through resource efficiency, quality of life and resilience* (1st ed.). Springer International Publishing.
11. Kantsperger, M., Thees, H., & Eckert, C. (2019). Local participation in tourism development – Roles of non-tourism related residents of the Alpine Destination Bad Reichenhall. *Sustainability*, 11(24), 6947. doi:10.3390/su11246947
12. Keshavarzi, G., Yildirim, Y., & Arefi, M. (2021). Does scale matter? An overview of the “smart cities” literature. *Sustainable Cities and Society*, 74, 103151. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2021.103151>.
13. McFarlane, C. (2020). De/re-densification. *City*, 24(1–2), 314–324. <https://doi.org/10.1080/13604813.2020.1739911>. McLellan, T. (2021). Impact, Theory of Change, and the horizons of scientific practice. *Social Studies of Science*, 51(1), 100–120. doi: <https://doi.org/10.1177/0306312720950830>
14. Mikelson, E., Atstaja, D., Koval, V., Uvarova, I., Mavlutova, I., & Kuzmina, J. (2021). Exploring sustainable urban transformation concepts for economic development. *Studies of Applied Economics*, 39(5). <https://doi.org/10.25115/eea.v39i5.5209>
15. Mitlin, D., Bennett, J., Horn, P., King, S., Makau, J., & Masimba Nyama, G. (2019). Knowledge matters: The potential contribution of the co-production of research to urban transformation. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3470133>.
16. Oberlack, C., Breu, T., Giger, M., Harari, N., Herweg, K., Mathez-Stiefel, S-L., Messerli, P., Moser, S., Ott, C., Providoli, I., Tribaldos, T., Zimmermann, A., & Schneider, F. (2019). Theories of change in sustainability science: Understanding how change happens. *GAIA – Ecological Perspectives for Science and Society*, 28(2), 106–111. <https://doi.org/10.14512/gaia.28.2.8>
17. Rengarajan, V., & Sivasubramanian, K. (2020). Theories of change in the process of rural transformation: A refined way forward. *International Journal of Research – Granthaalayah*, 8(7), 279–297. <https://doi.org/10.29121/granthaalayah.v8.i7.2020.727>
18. Sadiq, A., Baloch, A. A., Khan, S. A., Sezer, N., Mahmoud, S., Jama, M., & Abdelaal, A. (2019). Towards modern sustainable cities: Review of sustainability principles and trends. *Journal of Cleaner Production*, 227, 972–1001.
19. Stein, D., & Valters, C. (2012). *Understanding Theory of Change in international development. The Justice and Security Research Programme (JSRP)*.
20. Störmann, E., & Lill, E-M. (2022). Resilience in regional development: Culture and creativity as a driving force to strengthening resilience? In H. Pechlaner, N. Olbrich, J. Philipp, & H. Thees (Eds.), *Towards an ecosystem of hospitality: Location:City:Destination*. Graffeg Limited.
21. Tretter, M., Pechlaner, H., & Märk, S. (2014). Spaces of inspiration and innovation and the role of creativity: The cases of Graz and Ingolstadt. *International Journal of Innovation and Regional Development*, 5(4/5), 443–457.
22. Tonne, C., Adair, L., Adlakha, D., Anguelovski, I., Belesova, K., Berger, M., & Adli, M. (2021). Defining pathways to healthy sustainable urban development. *Environment International*, 146, 106236.
23. UNESCO & World Bank. (2021). *Cities, culture, creativity: Leveraging culture and creativity for sustainable urban development and inclusive growth*. <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/35621>
24. Yin, R. K. (2009). *Case study research: Design and methods* (Vol. 5). Sage.
25. Zohar, H., Simeone, L., Morelli, N., Martelloni, L., & Marmo, D. (2023). Using Theory of Change to support participatory visual mapping in urban transformation projects. *The 23rd DMI: Academic design management conference proceedings: Design as a strategic asset*. <https://vbn.aau.dk/en/publications/using-theory-of-change-to-support-participatory-visual-mapping-in>

TRANSFORMATIV URBAN PROJECTS AS STIMULATORS FOR THE QUALITY OF STAY

S.Y.Akbarova

Mingachevir State University

dissertation candidate of the Azerbaijan Technological University

samira.mustafayeva@mdu.edu.az

Abstract: *Cities are the crystallization point of megatrends and express our living habits and needs. The latest trends and buzzwords are smart vertical densification, co-living, healing architecture, urban production in 15 minutes. These patterns indicate and trigger the transformation of urban life, including the way we live, move and work [18]. In addition, urban planners initiate and promote the necessary transformation of sustainability [22]. Together with the local community, they develop projects that respond to the changing needs of residents and the need for sustainable development - be it green housing, dynamic neighborhoods, shared spaces or the regeneration and construction of (new) urban areas and transport zones.*

Regionalism is represented in trends such as urban farming and co-living, rethinking urban society and responding to new ways of living. How is sustainability recognized in this transformation?

In a densely populated system such as a city, it is natural to struggle with different interests. However, attempts to balance specific requirements or use cases have met with mixed success. The unity of interests and the expression of an attractive territory is tourism, which in its original sense attracts foreigners to the city. Although destination marketing aims to integrate tourists into a specific local context, it often remains a marketing slogan designed to convince residents to support tourism development within the framework of mutual interests or, at least, to promote peaceful coexistence [11].

Keywords: *sustainable urban planning, ToC theory, transforming city*

ТРАНСФОРМАЦИОННЫЕ ГОРОДСКИЕ ПРОЕКТЫ КАК СТИМУЛЯТОРЫ КАЧЕСТВА ПРЕБЫВАНИЯ

С.Ю.Акбарова

Мингячевирский государственный университет

диссертант Азербайджанского технологического университета

samira.mustafayeva@mdu.edu.az

Резюме: *Города являются точкой кристаллизации мегатрендов и выражают наши жизненные привычки и потребности. Последние тенденции и модные словечки — это «умное» вертикальное уплотнение, коливинг, целебная архитектура, городское производство за 15 минут. Эти закономерности указывают и запускают трансформацию городской жизни, включая то, как мы живем, передвигаемся и работаем [18]. Кроме того, градостроители инициируют и продвигают необходимую трансформацию устойчивого развития [22]. Вместе с местным сообществом они разрабатывают проекты, которые отвечают меняющимся потребностям жителей и необходимости устойчивого развития — будь то экологически чистое жилье, динамичные кварталы, общие пространства или восстановление и строительство (новых) городских территорий и транспортных зон.*

Регионализм представлен в таких тенденциях, как городское фермерство и совместное проживание, переосмысление городского общества и реагирование на новый образ жизни. Как устойчивость признается в этой трансформации?

В такой густонаселенной системе, как город, естественно бороться с разными интересами. Однако попытки сбалансировать конкретные требования или варианты

использования увенчались неоднозначным успехом. Единство интересов и выражение привлекательной территории – это туризм, который в своем первоначальном понимании привлекает в город иностранцев. Хотя маркетинг дестинации направлен на интеграцию туристов в конкретный местный контекст, он часто остается маркетинговым лозунгом, призванным убедить жителей поддерживать развитие туризма в рамках взаимных интересов или, по крайней мере, способствовать мирному сосуществованию [11].

Ключевые слова: устойчивое городское планирование, теория ToC, трансформирующийся город

Elmi redaktor: i.e.d., prof. V.Əyyubov

Çapa təqdim edən redaktor: i.f.d., dos. N.Qədimli

Daxil olub: 17.04.2025

Çapa qəbul edilib: 24.04.2025